

Entre Amèrica i Catalunya: l'obra narrativa de Ramon Vinyes

RESUM: Relectura de la narrativa escrita per Ramon Vinyes en l'exili americà de postguerra i recollida al volum *A la boca dels núvols* (1946). S'hi comenten les relacions que l'autor mantingué amb la cultura catalana i la colombiana, i la manera com això n'ha condicionat la recepció pòstuma.

PARAULES CLAU: Narrativa catalana, exili, Ramon Vinyes, *A la boca dels núvols*, Gabriel García Márquez.

ABSTRACT: A new reading of the fiction written by Ramon Vinyes during his exile in South America and collected in *A la boca dels núvols* (1946). It examines the relations the author kept with both Catalan and Colombian culture and how they affected his posthumous reception.

KEYWORDS: Catalan fiction, exile, Ramon Vinyes, *A la boca dels núvols*, Gabriel García Márquez.

La reedició del llibre de contes de Ramon Vinyes *A la boca dels núvols* ens posa sobre la taula molts temes d'interès, i no només literaris. El primer, sens dubte, és el fet mateix de la reedició: publicat per primera vegada a Mèxic, el 1946, a la «Col·lecció Catalònia» creada per Avel·lí Artís, fins avui no arriba a Catalunya amb possibilitats reals per a ser llegit. El recuperem, doncs, com a part del nostre patrimoni cultural, però ho fem tot preguntant-nos per què ha trigat tant a fer acte de presència. Potser podríem dir-nos allò mateix que deia el realisme històric de *Tots tres surten per l'Ozama* i de *K. L. Reich*: que si les dues novel·les haguessin estat publicades entre nosaltres quan havien estat escrites, haurien assenyalat nous camins per a la creació. No sé si l'entitat intrínseca de l'obra narrativa de Vinyes mereix ponderacions similars, però sí que val la pena fer constar que el factor que avui ens la porta, que avui ha resultat efectiu, existeix des del 1967: és, ni més ni menys, el fet que l'autor va ser incorporat com a personatge de ficció a una de les novel·les més importants i influents de la literatura contemporània: *Cien años de soledad*. Si aquest mateix fet, fa quinze anys, ens hagués retornat Vinyes, home i obra s'haurien incorporat potser al procés de ruptura amb el realisme que vam viure aleshores, des d'un caient paral·lel –i, alhora, nostrat– a la incidència de la literatura sud-americana. Però això tampoc no fou i, tocatardans, hem hagut d'esperar fins

avui perquè algú es decidís a explotar la propaganda d'homenatge i d'agraïment que García Márquez havia fet a Vinyes.

Si no hagués influït en García Márquez

Fet i fet, però, no som ara més justos amb Vinyes del que ho érem abans. No ho és tampoc el prologuista, Jacques Gilard, quan ens reivindica un Vinyes cosmopolita oposat a la cultura catalana, amb la qual cosa cau en el mateix defecte que, fent ús d'uns esquemes històrics una mica massa simples, ens retreu a tots nosaltres. Perquè si Vinyes no hagués influït en García Márquez i el nucli d'escriptors de Barranquilla (fet que es produí ben independentment de la seva obra literària i de la hipotètica "qualitat" d'aquesta), qui s'hauria interessat per ell? Quin interès han despertat, posem per cas, altres autors, narradors, d'obra tant o més valuosa que la de Vinyes però que no han tingut la sort de tenir un García Márquez al darrera? No vull retreure personalment res a Gilard, al capdavant ell ha estat l'únic que ha batallat en tots els fronts per actualitzar la figura de Vinyes: a Colòmbia i, entre nosaltres, amb el seu pròleg a l'*Antologia poètica* publicada per l'Ajuntament de Berga el 1982, amb un article a la revista *Quimera* (abril de 1982), amb la traducció d'alguns contes i, ara, amb l'estudi que precedeix el volum que ens ocupa. Però és que resulta massa fàcil pensar-se que la cultura catalana, pel fet de ser una cultura petita i assetjada per tots cantons, és un bloc monolític amb el qual no pot avenir-se la «inquietud estètica i l'afany de renovació». Especialment en els dos períodes que Vinyes va viure-hi intensament: la primera dècada del segle i la dels trenta, inclosa la guerra. I, entremig i a Amèrica, l'amistat amb Pau Vila, un altre –entre tants d'altres– inquiet.

L'exili americà

Les coses, en efecte, no són simples. Per què va marxar Vinyes, el 1913, a Amèrica? Veure'l, simplement com «una víctima del Noucentisme», tal com va fer Àngel Carmona i com Gilard continua fent, no em sembla prou convincent. Entre d'altres coses, perquè la història de la cultura és una cosa força més complexa que l'enfrontament de bons i dolents de les novel·les de lladres i serenos. Després de la Setmana Tràgica (1909) passen moltes coses que ajuden a la marginació dels modernistes, i no totes provenen de la «conjura» noucentista. Recordo, a més, que José Carlos Mainer parlava sempre d'un estudi que calia fer: el de l'atracció d'Amèrica en els intel·lectuals hispànics dels primers anys del segle. I, molt en concret, en els catalans, un dels quals, Frederic Rahola, va escriure *Sangre nueva* (1905), un llibre que

ajudà a divulgar la imatge d'Amèrica com la terra jove, plena de vitalitat per crear la nova civilització que havia de substituir l'europea, ja caduca, exhaurida i degenerada. El país de tots els possibles atrau la intel·lectualitat catalana, i no només modernistes com Jeroni Zanné o Ramon Vinyes, sinó també personatges com Joan Torrendell (que marxa després d'un conflicte amb Puig i Cadafalch, però fins aleshores havia encaixat bé a la Lliga) o Martí Casanovas, un conspicu teòric del Noucentisme. Els problemes de la professionalització com a escriptors ajudaren, probablement, a l'aventura, potser amb la idea de fer fortuna ràpidament i tornar. Però les coses no eren tan fàcils com el mite feia preveure. I Vinyes, els anys trenta, havia tornat a Catalunya amb la intenció de quedar-s'hi per sempre més. Participa intensament aleshores en la vida cultural catalana, sobretot durant la guerra: els seus escrits a *Mirador* (fins al 1937, que deixà de publicar-se) i la secció «Talaia», de *Meridià* (1938), demostren l'amplitud de la seva cultura i, alhora, el seu compromís amb la revolució. Milita dins el Grup Sindical d'Escriptors Catalans, de la CNT (al costat de Dídac Ruiz, Enric Lluelles, Xavier Viura, Carme Montoriol i Anna Murià, entre d'altres), i defensa un tipus de literatura que podríem qualificar de «realisme social».

Probablement, l'exili obligat dels anys quaranta explica l'aparició del Vinyes contista. Perquè Vinyes, home de teatre, que havia tingut sempre com a objectiu de la seva «creació» l'escena catalana, es troba en la dècada dels quaranta formant part d'un exili col·lectiu, en el qual, a diferència de l'allunyament personal d'altres èpoques, li ha desaparegut el punt de referència cultural de l'interior (sotmès a la repressió i al silenci) i li resta només, com a forma de participació en la vida cultural i literària que considera que és la seva, incorporar-se a la precària cultura de la diàspora. És a dir, col·laborar a les revistes amb articles i contes. El teatre, lògicament, no hi té cabuda. Per això, frisa per tornar a Catalunya, fins al punt de fer-ho precipitadament, quan encara no hi havia les mínimes condicions que podien satisfer-lo culturalment. I mor enmig del desengany.

A la boca dels núvols

A la boca dels núvols és, doncs, un llibre semblant a altres productes catalans de l'exili americà. Especialment als d'autors que van incorporar temes i situacions americans, es diguin Ferran de Pol, Pere Calders o Artís-Gener. No sé si calia, per explicar la gènesi literària dels contes, acudir com fa Gilard, a la *short story* americana. Entre nosaltres i ja des del Modernisme (quan Vinyes va escriure, suggestionat per D'Annunzio, *L'ardenta cavalcada*, el 1909) el gènere havia tingut una considerable importància. I els contactes americans de Vinyes acabaren d'arrodonir una dedicació que no deixa de ser lateral, secundària, en el conjunt de la seva obra. Valorar els seus contes per l'aproximació als que nosaltres considerem «models»

del gènere o pel que puguin telquejar, no em sembla ni massa històric, ni massa apropiat. Ni útil tampoc. En tot cas, els contes són aquests i, en relació amb els altres contistes de l'exili, ens mostren una factura pròpia i característica. I d'un considerable interès.

L'ús de la realitat americana

Vinyes, en efecte, fa ús de la realitat americana com un espai literari en el qual pot desplegar una visió abarrocada, distorsionada, del món i de les coses. Tal com ens ho mostra a «El noi de Bagà», el conte que obre el recull: «el noi de Bagà» s'ha tornat «el noi dels Andes», ha passat de la vall harmònica del «Pirineu edènic» a la immensitat petrificada dels Andes, on l'exseminarista baganès ha adquirit uns aires de «Manelic-Borràs» que, en comptes de matar el llop, li fan domesticar una vicunya per adaptar-la a la vida del pla. Però la xafogor l'obliga a tornar a les altures, a perdre-s'hi definitivament. El pretès dominador és el dominat, per una maturranga libanesa, per una llama i, finalment, per la vicunya, representants cada vegada més primaris, incívics, d'una única realitat: el llop o Amèrica, tant se val. Que és qui s'enduu la victòria: dominador i dominat s'identifiquen i l'«Amèrica de l'or, molt sovint és l'Amèrica de la pobresa i de l'impossible retorn». Aquesta Amèrica dels contrastos, dels excessos, de la màgia i de l'insòlit és l'espai apropiat on desplegar les històries d'exiliats o de fets locals de la majoria de les narracions del llibre. Vinyes troba, així, una forma adequada per canalitzar apropiadament el barroquisme i el retoricisme del seu estil (ple de color i d'imatges que, en més d'una ocasió, freqüen el surrealisme), per junyir-lo al joc d'efectes que vol assolir en la recreació literària, narrativa, del món bigarrat d'Amèrica. O, millor, de l'Amèrica que ens presenta, a la qual ha aplicat unes tècniques pròximes a la caricatura, a la distorsió –expressionista, diríem–, com si la veiés reflectida, tal com hi veu el poeta Zabulón Menéndez, «en la convexitat d'una cullera». Tot això, enmig de referències cultes molt diverses i dels més diversos registres, bé que hi predominen l'irònic i el satíric.

Galeria de personatges insòlits

A la boca dels núvols ens presenta una autèntica galeria de personatges insòlits, extraordinaris, que no són allò que semblen o que no semblen allò que són. I situacions no menys extraordinàries, des del saló-bordell de Madame Penélope a les sessions filosòfiques en les quals un professor negre perora ininterrompudament sobre la recerca del jo, mentre la seva dona, una *demi-mondaine*, va conjuminant contactes amorosos. Al capdavall, a tots els contes apareix, recurrent, la tensió entre

l'home i l'entorn o, si es vol, la lluita per la supervivència en un ambient estrany i pels més estranys recursos. Sobreviuen només aquells que s'han creat un recer al marge de la realitat. Des del personatge picaresc que és Mlle. Martineau i el seu gos admirador dels poetes de la Pléiade, al guixolenc «ben casat a Amèrica», que dissimula el seu fracàs amb insòlits descobriments que l'han de fer milionari.

En bona part, aquest tema –que és el de l'exili– es desplega en els contes més ben aconseguits a través de la dicotomia entre aventura i contemplació. És la dicotomia de la personalitat polonesonoruega de Börger Hess, el pastisser que trasllada a les lllaminadures els diversos sabors dels seus records i, doncs, reviu en ells l'essència del temps perdut. El peculiar proustianisme d'aquest conte el trobem també a «Records, a l'alba», una evocació del món de la infantesa, gris tot ell, des de l'«alba del tròpic» i, doncs, amb les reflexions del narrador que contrapunten i distancien els espectres evocats. I, si a «Records, a l'alba» la literatura substitueix espai i temps perduts, a «L'assassinat de Jacobé Wharton» és la literatura la que crea el fantasma de l'aventura i de la variació que porta la protagonista a experimentar el seu propi assassinat. O com el cas de Zabulón Menéndez, el qual partint de la més pura lògica i de la seva qualitat de poeta visionari guardador de les essències pàtries, descobreix en dos vulgars ianquis que cerquen petroli al llac d'Atitlán la reencarnació de Pico della Mirandola i Girolamo Beniveni. I obra en conseqüència. L'estrany i el quotidià, barrejat amb el tema de l'exili (amb apunt final que gira el conte cap a l'al·legoria), és també el centre de «L'home de les quatre ombres». I de «L'Albí», un bon conte de tema gòtic.

Un esdeveniment

Vinyes demostra el seu mestratge més en la creació de situacions i personatges que no pas en l'organització interna dels contes. Home de teatre al capdavant, sap explotar amb molta efectivitat el món que ens presenta des de la perspectiva d'un narrador que estableix distàncies i que reflexiona (d'on, la possibilitat de relacionar aquests contes amb el reportatge periodístic). Però, amb algunes excepcions, els contes no són pensats com a tals, com a unitat d'efecte que conflueix en el seu tancament. Sovint no resol amb el mateix mestratge allò que tan magistralment ha creat. Això es nota, sobretot, en els contes que no són de tema americà, des d'«Un interviu» a «L'home de les quatre ombres». El tall bontemepel·lià d'aquests dos gairebé s'esgota amb la mateixa idea, i el tòpic ianqui, tot i el joc irònic, resulta un recurs massa fàcil i clarament insuficient. En general, el recurs més utilitzat per tancar els contes és la reflexió conclusiva del narrador. En tot cas, l'interès del llibre és fora de dubte i la seva reedició és –hauria de ser– un autèntic esdeveniment literari.